

A líra szavatossága

Lapis József: *Líra 2.0: közelítések a kortárs magyar költészethez*

JAK+Prae.hu, 2014

Azon túl, hogy minden olvasó a maga egyénisége és ízlése szerint ítél egy műről, irodalmi életünket tulajdonképpen két nagy világlátásbeli irány osztja meg: az egyik az újdonság jelenségét a folyamatosságban, a másik, mivel az újnak többletértéket is tulajdonít, a megszakítottságban láttató. Az első az újdonságot előzménye folytatásának tekinti, s a megszüntetve megőrzés elve alapján vizsgálja, mert az irodalmi jelenséget egy épülő, egységet alkotó folyamatnak véli, a második az egymást mindig felülmúló, felülíró, ezért egymástól elkülönülő részek egymásutánosságaként szemléli. E kettősség a múlt században például a népi–urbánus szembenállás kieleződéseiben, míg a rendszer-váltást követően az irodalmi teljesség hagyományt és képviselőségét is vállaló ethosának és az úgynevezett tiszta irodalmiságot megélni kívánó posztmodern irányzatoknak az ellentétében öltött testet.

Ha Lapis József *Líra 2.0: Közelítések a kortárs magyar költészethez* című könyvét a címére figyelemmel vesszük kézbe, akkor munkájától mindenekelőtt a címben szereplő ügyes, mert figyelemfelkeltő, de sokunk számára megfejtést igénylő 2.0 kitétel feloldását várjuk, másodsorban pedig, hogy témáját a kortárs magyar költészet egészét figyelembe véve tárgyalja. Az olvasás során ugyanis hamar kiderül, hogy a címbeli ígérethez képest munkája távolról sem a kortárs magyar költészet egészével, hanem annak csupán egy töredéknyi, a legfiatalabb nemzedéket érintő, annak is csupán a web 2.0-hoz köthető részével foglalkozik, ami nem több, mint a felhasználók által létrehozott tartalmak felülete az in-

terneten. De ez sem pontosan így van, mert válogatásában szerzőnk a 80-as évek nemzedékének web-tartalmakon túli, antológiákban, könyvekben vagy a csoportos létező kötetű publikációikban hozzáférhető munkáit szemlélte. Szerencsére, tegyük hozzá, hiszen önmagában a web 2.0 hatása a költészetre nagyjából annyi, mint amennyit ez a költészet magának az irodalmi értékrendből kihasítani képes.

Miközben tehát a kötet szövegválasztásai és szerzőnk szövegértelmezési módszerei munkáját a posztmodern kanonizációs törekvések körébe vonja, aközben kellő óvatossággal már az *Előszó*ban jelzi, hogy minél közelebb vagyunk a gondolkodás pillanatához, irodalomtörténeti érdekeltségű megállapításaink annál kevésbé tekinthetők hosszú szavatosságúnak, hiszen a kortárs költészeti szcena akár néhány év alatt is átrendeződhet, mint ahogy azt a performatív jellegű költészet vagy a kortárs közéleti líra esetében láthattuk. A nyitott kötet eme szellemében fogant könyve öt nagy fejezetből, I. *A legújabb magyar líra az ezredforduló után* (könyvcímnek is inkább ez illett volna), II. *Változatok gyermekiségre, a gyermeklíra*, III. *A kortárs közéleti költészet*, IV. *A középnemzedék néhány képviselője az ezredfordulón és után*, V. *Kritikai kontextusok*, számos alfejezetből, egy *Előszó*ból s egy *Névmutatóból* áll.

Számomra munkája azon részei a legizgalmasabbak, melyekben az ifjú szerzők verstermését nem csupán a medialitás mostani trendjének szemszögéből, de a magyar irodalom sokrétűségére és folyamatszerűségére is figyelve vizsgálja. Mert ekkor érződik leginkább, hogy az értékes poézisre szerinte is a lírai sűrítettség, a képi

összetettségre, rétegzettség és az új megértésre készítő irány a jellemző.

Az első ciklus első fejezetében Lapis, ha csak néhány mondat erejéig is, de több tucat szerzőt sorjázta. Leggyakrabban Áfra János, Bajtai András, Csobánka Zsuzsa, Kabai Lóránt, Korpa Tamás, Krušovszky Dénes, Sopotnik Zoltán, Szabó T. Anna, Szálinger Balázs, Visky Zsolt, Závada Péter neve fordul elő, míg nem a legnagyobb teret Szijj Ferenc költészetének szenteli. A róla írtak esetében már a könyv egészét fémjelző értelmezői attitűd hangsúlyaira is érdemes figyelni. „Több Szijj-vers alapvetően reflektált én-költészet, legnagyobb (gondolati) problémája a szubjektum elgondolhatósága és a saját én megélhetősége, rendre a te, mint Másik és a világ, mint Másik mindig történetiként, időbeliként elgondolt viszonylatában...” „Ezt a színre vitt létezés paradox módon jellemzi az organikuság és az automatizáció. A gépek, a tárgyak, a világ darabjai és fenoménjei rendre élő metaforákban, antropomorf képekben bukkannak fel.” Idéz a költőtől: „például a gépekről megsejtem valahogy, / milyen kevésen múlik, hogy a belsejünkben / szabadjára engedett sok kis robbanásból / nem lesz egyetlen nagy, amely mindenkiről / lerepíti a legnehezebb kalapot is”. „A felsorolt Szijj-problematikák csaknem mindegyike releváns tényezőként jelenik meg a fiatalabb alkotók költészetében” – írja. S itt nem is az irány olykor már bizonyos elemzői tájszólásnak tűnő stílusa a zavarba ejtő, mint inkább a művek karakterének, tartalmi szerkezetének csupán azzal a tucatnyi diszciplína alkalmazásával történő feltárása, amely így, az értés módszereként, már óhatatlanul sematizáló hatású.

Leíró jelleggel említi, hogy az új lírikusok kezén formálódó szövegek, ha nem is fordulnak szembe költésztörténeti örökségükkel, de válasz nélkül hagyják azt. Poétikai tájékozódásukat, de még az önanonosságukat definiáló lírai világképüket, beszédmódjukat vagy akár műveik megformáltságát is sokkal inkább mediá-

lis és generációs impulzusok, vagy egy-egy ikonikusnak tetsző személyiség hatása – itt Kemény István neve fordul elő a legtöbbször – befolyásolja, semmint valamely értékhozó hagyomány. A közép-nemzedék alkotói közül azok poézisét veszi górcső alá, akik költészetének némely jegye alátámaszthatja elemzői metódusát. Például a negyedik fejezetben Borbély Szilárd, Térey János, Jónás Tamás és Vass Tibor munkásságáról olvashatunk hosszabb-rövidebb eszmefuttatást.

A fiatalok poézisére pedig az a tendencia hat leginkább, írja, mely a hagyományválasztás szabadságából származtatott irányzatnélküliség révén alakítja ki az úgynevezett posztmodern lírai demokráciát. Ám a folytonosság és a megszakítottság élő kontextusában épp az irányzatnélküliség ideája az, amely az irányzatok érvényesülésének a gátja, ezért demokrácia helyett inkább metademokráciának tűnik. S amint az a *Líra 2.0* lapjairól kiderül, ezt a metademokráciát egy a műveket az előzményeiktől és a környezetüktől elkülönítő, az én és a másik, a másság, a saját és az idegen, a testfétis, a másság, a költő-reflexivitás stb. diszciplínáit alkalmazó, izoláló és homogenizáló hatású premisszarendszer működteti. Egy olyan viszonyháló, melynek segítségével a szövegvilág szövevényéből bármi felszínre hozható, számtalan olyan metaösszefüggés is, aminek, kontúrosan szólva, a mű karakteréhez, esztétikai értékéhez, azaz a lírai sűrítettséghez, képi összetettséghez, környezeti beágyazottsághoz vajmi köze sincs.

S ha a már említett úgynevezett Szijj-problematikával a Jónás Tamásról írottakat is egybevetjük, akkor mindezt a maga plaszticitásában szemlélhetjük. „Az önreflexivitás már ... több versében is tetten érhető volt” – írja, majd idéz az *Alszom* kezdetű írás harmadik szakaszából: „Álmodom, / hogy tél van. / Hogy én vagyok, hogy te vagy, hogy fedél van. / Az égen csillagokból magyar szavak, / és én valahonnan kiolvasom magamat.” „Ebben a pár sorban természetesen fonódnak egymás-

ba a rétegek, kifejezve, hogyan álmodja papírra a lírai beszélő a különböző verseket (a kötet verseit, hiszen a témák – én, te, s hogy fedél van – egybecsengenek), de azt is, ahogyan ez az ily módon megálmódott-megképzett »én« is csak e verstükrökből képes megalkotni-megismerni »magát« (259).

Mint látjuk, a Szijj-s immár a Jónás-problematikák is, de idézhetnénk a könyvből más költőkre utaló, a fentiekkel egybevágó részleteket, összemosódni látszanak. Mintha az én, a te, a másik, a maszkosodás, a tükrösödés, a saját, az idegen, a test stb. premisszáival dolgozó, premisszáikhoz igazító s a versek és a szerzők írói karakterére nem figyelő elemzői modalitás fésülné egybe, homogenizálná a modern utáni magyar költészet törekvéseit. Holott például egy a Jónás Tamás költői világával releváns elemzés, szemben a trend szten-derdjeihez igazodó vállalkozással, aligha hagyhatná említés nélkül a költő roma voltát. A jónási költészetéről valóban hiteles képet e tágabb kontextusba emelt szövegértelmezéssel rajzolhatna a szerző.

Mint látható, a metademokrácia kánonja etnikai, nemzeti, szociális, felekezeti stb. témákra nem rezonál, vagy csak áttételesen, a témákat opponálva. Ám ha a figyelem nem fókuszálhat az egészre, akkor valóban nem marad más, mint a trend premisszái s az általa körülhatárolt tér. Az e téren kívüli világ viszont mintha nem is létezne. Pedig létezik, s benne akár több alternatív esztétika is elképzelhető. Például amelyben természet és történelem együttállása válik a költői világteremtés legszélesebb alapjává, s melynek középpontjában a megismerés munkáját végző ember áll. A művészetek pedig az emberi állapot önpórtrei. S ahol a versek esztétikai értékét épp eme státus színrevitelének adekvát nyelviséggel történő megalkotottsága alapozza meg.

A kötet egészen érződik, ha beszélhetünk ilyenről, valamiféle debreceni elemzői iskolának a hatása. Lapis például számos helyen hivatkozik Borbély Szilárd men-

tori ihletésű gondolataira, s két önálló fejezettel is adózik emlékének. A negyedik részben, *Borbély Szilárd költészete (Ami helyet, Halotti Pompa, A Testhez)* és az ötödikben, *Hungarikum-e a líra? (Borbély Szilárd esszékötetének megfontolásai)* címmel. Ám e termékenynek mutatkozó értelmezői irány egyben az egyoldalúságaival szembeni fenntartásokat is előhívja.

„A kötet, melyről szó van, megragadhatatlanságánál fogva ellenáll a róla való beszédnek”, írja a *Halotti Pompa* elemzésének elején. Majd a halál fölötti fájdalmat bemutatandó, többször idéz a kötetből: „Olajfák közt szellő járja. / Jézusunknak orcájára / Fáról csöppen, véres ágról / Egy madárnak könnyhullása. / Születésnek Viliáján / zsidóknak a Jézuskáját / a pogányok megfojtották” (204). Pár oldallal később megjegyzi, hogy „A *Halotti Pompát* pontosan azért tarthatjuk az utóbbi évtized legkiemelkedőbb munkájának, mert egyfelől termékenyen újraérti és beépíti a (»tárgyiasságot« sem nélkülöző) »vallo-másos«, a »nyelvjátékos« és az »eruditív« költészeti hagyományokat, és mert másfelől, a »poétikai kockázatokon« túl olyan gondolati-bölcseleti és egzisztenciális tettekkel játszik, melyek hatása alól kevés olvasó tudja kivonni magát” (209). Közvetlenül ezután pedig *A Testhez* című kötet darabjait boncolandó, a következőket írja: „Megmutatkozhat-e a test anyagszerűsége a vers anyagszerűségében? E kérdéssel jelölhetjük ki Borbély Szilárd utolsó verskötetének egyik poétikai tétjét: mit érthet meg a testről a költészet nyelve, és hogyan járulhat hozzá a testiség mint közvetítésre váró tapasztalat a mai líra öndefiníálásához.” Ám ahogy fent a két eltérő karakterű *œuvre* (Szijj Ferenc és Jónás Tamás) esetében a költészetüket az új sematizmus technikájával összemosó elemzői attitűd hatásaira hívtam fel a figyelmet, úgy most e korrekciót az olvasók érdekében szerzőnk, némileg váratlanul, saját maga teszi meg. „Az »ajánlásához« egy végjegyzet járul, mely egy az egyben közöl két újságcikket, melyek beszámolnak a szóban forgó

két ember (a költő szüleinek, B. G.) tragikus sorsáról.” „E narratíva kitörölhetetlenül vésődik rá sírfeliratként a kötet egészére a prosopopeia alakzata által. E maszk (halotti maszk) nélkül ugyanis a versek nagy része vagy nem érhető, vagy, ha lehet ilyet mondani, nem érdemes érteni” (205).

Együtt kételkedem szerzőnkkel pl. a performatív költészetről az elmúlt évtizedekben kialakult nézetek szavatosságát illetően is, hiszen a performansz (a slam poetry, az installáció stb.) a lírától eltérő műfaj, aminek a szöveg csupán az egyik s gyakran nem is a legfontosabb eleme. Joggal óvakodhatunk hát a költészet nyelven kívüli eszközeinek a lírai teljesítményre gyakorolt hatásától. De Lapis József pl. a közéleti, politikai költészet korszerűségében is kételkedik, holott ez esetben gyanújának csupán a vers tematizáltsága lehet az alapja. Ám ha a költészeti értéket a nyelviség, a nyelvhasználat minőségének a mércéjével mérjük, melynek a tematika a nyelvhez kötődő immanens tartalma – szemben a performansz nyelven kívüli, sokrétű eszköztárával –, akkor a vers korszerűsége iránt, annak a tematikája alapján adódó gyanú az, ami kétséget ébreszthet. Hiszen ha a vers nyelvi teljesítményét, annak egyben a tematikáját is adó szódolgok között azok jelentéstartalma alapján kezdünk el szelektálni – képletesen véve, szavakat annullálva tüntetni el a versből –, akkor a vers esztétikai értékét e „tartalmi” szelekció alapján megállapítani hivatott metódus válik irrelevánssá.

A *Líra 2.0*-ban irodalom és kanonizált beszéd két eklatáns példájával is találkoztam, melyek egyben szerzőnk ellentmondásos véleményére is fényt vetnek. Az egyik még a kanonizálódás kialakulásának idejéből való, s Petri György azóta bonmot-vá nemesedett mondását idézi: *számomra a közéletiség nem program, hanem probléma*. Ezzel jelezve, hogy a 80-as évektől számíthatóan a politikum, eltekintve a kitartó kivételektől, a magyar művészeti élet periferiájára szorul. A *Líra 2.0* lapjain hol az esztétikum nyelviségéhez kötődő, ezért elfogadóbb,

hol az azon kívüli princípiumokból eredeztetett, ezért elutasító megközelítésekkel találkoztam.

„Amikor Ady Endre, Vörösmarty Mihály vagy Janus Pannonius aktualitásáról beszélünk, éppenséggel nem arról lehet szó, hogy eltüntetni kívánnánk az eltérő történelmi, társadalmi (stb.) közegek fennálló különbségeit, hanem a műalkotás befogadása során az érzékelt másság, idegenség részleges megőrzésével történő, sajátos másként értés adja az esélyt az adott mű hasznosításának a jelenkori szituáció jobban értésében. Egy kortárs mű éppen ezért akkor pályázhat elsősorban maradandó hatásra, ha a hagyományt nem imitatíve, nem programként, hanem problémaként kezeli – kölcsönöz annak idegenségéből, de nem próbálja meg domesztikálni azzal, hogy nem létesít vele vitapozíciót is egyben (s most egyként gondolok poétikai, mint gondolati dialógusra)”. Majd két sorral lejjebb a nyelviségre utalva ezt olvashatjuk: „A legújabb líra a kulturális közegek és kódrendszerek legkülönfélébb vetületeit teszi reflexió tárgyává, autentikus formanyelv kikísérletezésének szándékával” (55). Előbb az elemzői performansz princípiumaiból indítva, utóbb az inherens nyelviség alkalmazásával élve közelít tárgyhöz. Olvasatom az utóbbira voksol. Hiszen ha a líra a kulturális közegek legkülönfélébb vetületeit a nyelviségből kiindulva teszi reflexió tárgyává, akkor az élet tematikus sokszínűségének egyetlen vetülete sem maradhat elzárva előle. Ám ma egy közéleti tematikájú mű, amely a már fentebb jelzett posztmodern demokrácia premisszáival lép párbeszédbe, még kifogástalan nyelvi megalkotottsága esetén sem minősülhet – csupán a benne előforduló szódolgok értelemhordozó tulajdonságai okán – korszerűnek, csak abban az önellentmondással terhelt antinómikus esetben, ha a saját témájával szemben vitapozíciót foglal el.

Máshol Nemes Z. Márió, a fentiekkel felelő 2014-es interjúja érzékelteti a kanonikus beszéd poézisre gyakorolt hatá-

sát: „Elvesztettem az érdeklődésemet az alanyi, túlzottan személyes költészet formái iránt. Valami mást kerestem. A szubjektumon akartam túllépni a figurák, szereplők, történetek felé. Ugyanakkor ha létrejön egy megkonstruált világ, akkor annak történelme, mitológiája is van, illetve történeti mélysége és természettörténete is. A korábban inkább a »saját« és a »másik« test kérdésével foglalkoztam, de itt már jobban előtérbe kerülnek az állati, növényi képek, az emberen túli szerveség” (83). Mindebből már a posztmodern kánon horizontján való túllépés igénye is kiolvasható.

S ez akár a Lapis által preferált fiatal, kísérletező (ami persze nem életkorfüggő) irodalmak egészére is érvényes lehet. Az ő esetükben ugyanis a kihívás tematizálódik, az újdonság válik tematikává. Az újdonság, ami a fejlődés során a poézisben a temporalitás nyomán megképződő topográfiai változások elemeit, az embereknek e megváltozott környezettel és környezetben egymással kialakított viszonyait s a mindezek által meghatározott, korábban még nem létező szituáltságnak adekvát nyelviséggel történő színrevitelét je-

lenti. A művészetek számára ezért tehát mindenkor a teljes életvalóság s nem csupán egyes terepnumai a téma, s ennek releváns nyelviséggel történő ábrázolása a feladat. Azaz minden program, ha úgy tetszik, és semmi sem probléma. Merthogy a megszokottnak és az újnak, az ismertnek és az ismeretlennek e szűkös mezsgyéjén virágozik a művészet.

Az irodalom megelőzi az irodalomról szóló beszédet, ám az irodalmi történes végül is a kettő együttthatása révén alakul. S ha a fiatal költők szeizmográfként működő érzékenysége nem csal, akkor talán reménykedhetünk abban, hogy ezúttal nem a posztmodern, hanem a poétikai demokrácia ideje köszönt ránk. Hiszen a fiatalok számára az új szituáltság titkának az ábrázolástechnikai megfejtésére irányuló, előítéletektől és tabuktól mentes munkája válik költészettörténeti paradigmává.

Lapis József ha nem is elfogultságoktól mentesen, de nyitott szemmel nyúlt témájához. Újdonságkereső iránytűje hibátlanul működik, még ha a terep, amin jár, olykor embert próbáló módon változatos is. Könyve figyelmet érdemlő, tanulságos munka.

Bereti Gábor

BERETI GÁBOR (1948) irodalmár. Könyvtárosként dolgozott. Versek, novellák, kritikák szerzője.